

VELKÉ POSTAVY ČESKÝCH DĚJIN

JAROSLAV
BOUBÍN

PETR CHELČICKÝ

Myslitel
a reformátor

Petr Chelčický

VYŠEHRAĐ

VELKÉ
POSTAVY
ČESKÝCH
DĚJIN

JAROSLAV
BOUBÍN

PETR CHELČICKÝ

Myslitel a reformátor

Petr Chelčický

VYŠEHRAĐ

Vyobrazení na str. 4:
Detail reliéfu Petra Chelčického
od Františka Bílka ve Vodňanech

© Jaroslav Boubín, 2005
Typography © Michaela Blažejová, 2005

ISBN 80-7021-654-9

Po stopách největšího myslitele českého středověku

Skrytý život

Vyprávění slavného ruského romanopisce Lva Nikolajeviče Tolstého začíná skoro jako pohádka: „Bylo to bezmála před pěti sty lety. Žil v Čechách dobrý a moudrý člověk Chelčický. A vniknuv tento Chelčický do Kristova učení, jak je zapsáno v evangeliu, pochopil, že učení, kterému učili lidé papežové a jejich biskupové a kněží, není správné: že učením Kristovým není klanět se obrazům, sloužit mše, uctívat papeže, biskupy a kněžstvo a plnit jejich rozkazy, nýbrž, jak stojí v Písmě, láska k Bohu a bližnímu, a že k tomu, abys takto žil, nepotřebuješ žádných kostelních obřadů, obrazů a papežů, nýbrž lásky ke všem a nad nikoho se nevyvyšovat, snášet příkoří a nic pro sebe nechtít, nýbrž sloužit všem. Tak rozuměl Kristovu učení Chelčický a tak mu také učil. A našli se takoví lidé, kteří přijímali toto jeho učení a začali podle něho žít.“¹

Obdivná slova tvůrce Vojny a míru, Anny Kareniny a Vzkříšení prozrazovala ještě dozvuky úžasu, který se zmocnil světově uznávaného spisovatele o několik let dříve, nad stránkami prastarého spisu s podivným názvem Síť víry. Právě tehdy, při jeho četbě, objevil hlasatel jedné z forem moderního křesťanství svého nečekaného předchůdce v neznámém českém mysliteli z 15. století. Nebyl přitom jediný, na koho před více než sto lety tolik zapůsobila kniha, jež byla předtím prakticky zapomenuta. Podle názoru jiného jeho současníka, předního učenice a slavisty Vatroslava Jagiře, měl Chelčický vlastně smůlu. Kdyby se totiž narodil jako Němec, Francouz nebo Angličan, jistě by významně ovlivnil i evropské právní a sociální myšlení.²

Od konce 19. století se situace samozřejmě změnila. Dnes již odborníci nepochybují, že Petr Chelčický náleží k nejvýznamnějším postavám

českého středověku – k těm, které dorostly skutečně evropského formátu. Ale třebaže jeho dílo představuje jedno z nejvyšších vzepětí českého ducha, o něm samém, o jeho životě a osudech víme překvapivě málo. Jeho současníci o něm téměř nehovoří a ani on sám se o sobě ve svých spisech téměř nezmiňuje. Jako by se tak bezděky naplnila jedna z jeho devíz pravého křesťanského života, které tak často proklamoval ve svém díle – člověk se má umenšit a upozadit v očích světa.

Toto mlčení pramenů o největším mysliteli českého středověku má nepochybně své podmanivé kouzlo. Určitá tajemnost a záhadnost dnes již k Petrovi zcela samozřejmě patří a dávno se stala neodmyslitelnou součástí našeho pohledu na tuto bezpochyby mimořádnou osobnost. Naše vědomosti o něm jako o člověku jsou opravdu žalostné – nevíme skoro nic o jeho původu, netušíme, kdy a kde se narodil, a stejně tak nám zůstává utajen i konec jeho života, kdy a kde zemřel. Jako by se vynořil z neznáma, aby sdělil světu své poselství, a pak opět beze stopy zmizel.

Stěží lze popírat, že svým způsobem je to krásný osud. Historikům však takové osudy nedávají spát a jejich zvědavost se snaží proniknout i do nejskrytějších lidských příběhů a zbavit je jejich tajemného oparu a kouzla. Také v případě Chelčického se počíná zvolna vyjasňovat. Ovšem i zde si musíme přiznat, že stále ještě nekonečně více tápeme, než doopravdy víme. Přesto se zkusme vydat po jeho stopách. A dejme se nejprve po těch nejzřetelnějších, po těch, k nimž nás dovádí samotné jeho jméno.

Ve stínu chelčické tvrze a kostela sv. Martina

Nejspíš to první, co nás na jménu Petra Chelčického zaujme, je název vesnice, v níž největší myslitel českého středověku údajně žil. O její lokalizaci není pochyb, neboť obec toho jména existuje v Čechách jediná. Podíváme-li se na mapu, nalezneme ji na severozápadním okraji Česko-budějovické pánve, v místě, kde se již počíná zvedat předhůří Šumavy a kde široká rovina plná rybníků zvolna přechází ve vyšší a zalesněnější oblasti Bavorovské pahorkatiny. Její vrcholy ostatně tvoří podstatnou část chelčického horizontu. Na severozápadě sice na sebe upozorňuje vzdálený Hrad (667 m), hlavní dominantou kraje je však bližší Svobodná hora (640 m), která se mohutně rozkročila jen asi čtyři kilometry na západ od vsi a jejíž oblé temeno leží zhruba o dvě stě metrů výše než vlast-

ní Chelčice. Hned za ní leží údolí vodňanské Blanice, jedné z nejmalebnějších šumavských řek, která tudy protéká od památného Husince směrem ke svému vyústění do nedaleké Otavy, ležícímu jen pár kilometrů od sudoměřského bojiště. V širokém oblouku pak dále k jihu pokračují další kopce, jen o málo nižší – Holička, Pohořelec, Skalice a Libějovický vrch, k němuž se volně přimyká drobnější, ale proslulejší Lomec. Jestliže věnec zmíněných hor uzavírá výhledy k západu i k jihu, je pohled do ostatních světových stran naopak doširoka otevřen. V rozsáhlé kotlině na severu se rozložily blízké Vodňany, dnes s téměř 7000 obyvateli. A na východě lze dohlédnout až k Tábořské pahorkatině a také k neustále se vtírající siluetě obrovitých věží jaderné elektrárny v Temelíně.

Samy Chelčice se roztáhly v severojižním směru podél okresní silnice vedoucí z Vodňan do Truskovic a dále do Netolic. Obec leží v mělkém údolíčku mezi dvěma nepřiliš výraznými podlouhlými terénními vyvýšeninami, jež společně vytvářejí dojem jakési obrovské podkovy. Na severní z nich stojí kostel a kdysi tam zřejmě existovala i tvrz. Jižní se pozvolna zvedá k západu a tvoří nízký pahorek zvaný Záhorčí. I tady se před několika staletími nacházelo opevněné zemanské sídlo.

Chelčice leží skoro uprostřed rozlehlého pomyslného trojúhelníku o rozloze přibližně tři čtvrtě sta kilometrů čtverečních, jehož vrcholy tvoří trojice měst a městeček ze 13. a 14. století – Vodňany, Bavorov a Netolice. Nevelká obec, která dnes má jen o málo více než 300 obyvatel a je ze všech stran obklopena rozsáhlými ovocnými sady, je poprvé písemně doložena v polovině 14. století. V té době byla poměrně významnou lokalitou, neboť jako jediná vesnice ve zmíněném trojúhelníku měla i kostel a faru. Teprve v renesančním a barokním období začala ustupovat do pozadí. Zatímco ona sama byla tehdy hospodářsky i správně začleněna do sousedního libějovického panství, větší důležitosti nabývaly okolní lokality. V 16. století vznikly rožmberské zámky v blízkých Libějovicích a Kratochvíli a ještě později získal kraj i novou duchovní dominantu v Lomci. Není bez zajímavosti, že zvláště poslední z těchto změn vyvolávala pochopitelnou nespokojenost Chelčických.

O držitelích Chelčic ve 14. a 15. století toho mnoho nevíme a většinou je známe jen jménem. Nejasná je situace zejména ve starším období, konkrétně v druhé polovině 14. století, kdy byla vesnice rozdělena mezi několik vladyků.³ K roku 1357 jsou zmiňováni Sasín, Bohuněk, Hrzek a Sláva, bratři z Chelčic, Lev, farář z Předslavic u Volyně, a Jan, syn Racka z Tupes, ale ne všichni z nich museli zde být v té době zakoupeni. V roce 1377 se připomíná Hrzkův syn Jodok, zatímco o 14 let později bratři Jan, farář

jistebnický, a Lvík ze Strkova, kteří pocházeli z rodu vladyků z Tupes, a vedle nich i další předslavický farář Oneš.

Krátce nato se zde zakoupili bratři Jan a Bohuslav, nosící v erbu bránu, kteří jsou v roce 1395 jmenováni jako spoludržitelé místního patronátního práva vedle již zmíněných bratří Jana a Lvíka. Bohuslav se psal z Chelčic a patrně se ve zdejší vsi usídlil, zatímco jeho bratr Jan se psal po Vlhavech ležících východně od Netolic. Shodou okolností jsou Tupesy a Vlhavy od sebe vzdáleny jen necelé tři kilometry a navíc leží v oblasti, kde se koncem 14. století nacházely i statky šlechticů ze Záhorčí, jež bezprostředně sousedilo s Chelčicemi. I o tomto rodu bude ještě řeč. Jen pro úplnost dodejme, že ve 13. století patřila celá tato oblast východně od Netolic Svatomírovi z Němčic.

Bohuslavovi z Chelčic se možná podařilo skoupit i další zemanské statky v Chelčicích; alespoň nemáme žádné doklady o tom, že by se s ním o patronátní právo k chelčické farnosti dělil jiný šlechtic. V roce 1414 se každopádně účastnil prezentace nového chelčického faráře zcela sám.⁴ Zemřel někdy kolem roku 1420. Jeho syn Václav Hruža byl ještě významnějším členem rodu. Sloužil Oldřichovi z Rožmberka, ale v době poklesu jeho politické prestiže na konci čtyřicátých let přešel do služeb jeho úhlavního protivníka Jiřího z Poděbrad. Proslul jako purkrabí v Prachaticích a později na Poděbradech, kde věznil nej přednějšího z tábořských kněží, Mikuláše Biskupce z Pelhřimova. Z konfesního hlediska se hlásil ke katolíkům; právě on to byl, kdo v roce 1425 dosadil do Chelčic katolického faráře. Zemřel po roce 1463.

Podle dosavadních předpokladů stála chelčická tvrz hned vedle kostela, na jeho západní straně. Za její možný pozůstatek bývá pokládán bývalý špýchar, který se nachází hned proti kostelu. V posledních letech prošel určitou stavební úpravou a dnes upoutává pozornost i díky obnoveným malovaným slunečním hodinám z 18. století, znázorňujícím proslulou legendu o sv. Prokopu a čertu. Tvrz zřejmě existovala jen několik desítek let. Předpokládá se, že vznikla nejspíš až na konci 14. století či dokonce ve století patnáctém. V roce 1471 ji spálilo a rozbořilo vojsko vodňanských měšťanů. Patrně již nebyla obnovena a Chelčice se po krátkém intermezzu, kdy je drželi Vodňanští, staly součástí libějovického panství, s nímž byly později začleněny do rožmberského dominia.

Ještě důležitější než tvrz byl samozřejmě zdejší chrám, stojící hned v sousedství zemanského sídla. Kostel sv. Martina podtrhoval již ve středověku význam Chelčic a je dodnes nejstarší a nejvýznamnější stavbou obce. Ve své dlouhé historii prošel celou řadou stavebních úprav. Třebaže

jeho cibulovitá věž, klenba a vnitřní výzdoba nezapře barokní styl, jeho jižní bobulovaný portál naznačuje původní románskou podobu chrámu z první poloviny 13. století. Svým zasvěcením se tento kostel vymyká oblíbenému úzu okolních patrociníí. V onom zmíněném trojúhelníku o pomyslných vrcholech tvořených Vodňany, Bavorovem a Netolicemi totiž poměrně jednoznačně převládl kult Panny Marie a nebývale velká část církevních staveb na tomto území odkazuje k Ježíšově matce. Děkanský chrám Narození Panny Marie ve Vodňanech, kostel Nanebevzetí Panny Marie v Bavorově, chrám Nanebevzetí Panny Marie v Netolicích, poutní kostel Jména Panny Marie na Lomci, kostelík Narození Panny Marie v Kratochvíli – všechna tato zasvěcení dokládají silný místní mariánský kult, sahající do 13. století. Jen málo z významnějších církevních staveb zde má jiné zasvěcení – vedle chelčického Sv. Martina zvláště netolický Sv. Václav a vodňanský Sv. Jan Křtitel.

Zasvěcení sv. Martinu patřila k nejstarší vrstvě českých patrociníí; výrazně se rozšířila zejména od poloviny 12. století.⁵ Jejich rozmach zřejmě souvisel se vzestupem šlechty, neboť populární světec byl vnímán i jako patron rytířů. Osobnost Martina z Tours, zprvu legionáře a později biskupa ze 4. století, byla odedávna obestřena mnoha legendami a mýty.⁶ Ale jak je tomu u středověkých životopisů svatých obvyklé, i přes hojnost dochovaných zpráv lze dnes jen obtížně rozpoznat, co se v Martinově životě skutečně odehrálo a co je teprve dodatečnou fikcí. Jedno z oněch prastarých vyprávění však nabývá v souvislosti s naším tématem a s hrdinou této knihy opravdu zvláštního kouzla. V chelčickém kostele k nám může promlouvat silněji než kde jinde, a tak si ho zkusme připomenout.

Když se Martin obrátil na víru a stal se křesťanem, požádal o propuštění z vojska. Nechtěl být pouhým císařským vojákem, chtěl se stát naopak vojákem Kristovým. Císař ho však zahrnul urážkami a obvinil ze zbabělosti. Vytkl mu především, že se chce ze strachu vyhnout chystané bitvě. Martin tedy navrhl, že se bitvy zúčastní a že se v ní dokonce postaví do první řady. Ale nastoupí do ní beze zbraně, protože vojáku Kristovu přece nepřísluší bojovat fyzickými zbraněmi.

Císař ho tedy vzal za slovo. K bitvě však nakonec nedošlo, protože Bůh údajně zasáhl a nepřátelé požádali o mír. Martinův postoj si přesto uchoval svou působivost, jak to dokládají zvláště středověká vyobrazení této dramatické scény. Těžko říci, zda na tuto epizodu ze života známého francouzského světce někdy pomyslel i přemýšlivý místní šlechtic, když před šesti stoletími míjel dodnes zachovaný románský portál vesnického kostela. Možná ji slýchal vyprávět od některého z místních farářů, například

v době kolem martinského svátku, který se tradičně slaví 11. listopadu, ve výroční den světcova pohřbu.

O chelčických farářích 14. a 15. století toho ostatně mnoho nevíme.⁷ O jejich výběru rozhodovaly nejen vyšší církevní instituce, ale především držitelé patronátního práva, jimiž byli zprvu zemané z Chelčic a z Tupes. Proto získali postupně chelčickou faru i členové těchto rodů, respektive jejich příbuzní či známí z řad bližší i vzdálenější šlechty, pro něž podobná církevní kariéra často představovala atraktivní materiální zabezpečení. Někdy ovšem patroni faru přidělili člověku z jiných vrstev, jenže ani tehdy nebylo toto udílení prosto zcela zřejmých pekuniárních pohnutek. K nejostřejším středověkým kritikům patronátního práva patřil ostatně náš Chelčický, který barvitě vyličil dobovou praxi slovy: „A netoliko tak hřešie kněží, kosteluov svatokupecky dobývajíce, ale i páni světští i panoše hřešie svatokupectvím mnohými obyčeji. Najprvé a najzjevněji – vezmúce peníze mnohé aneb dary nebo krmě nebo jiné věci, i dávají za to kostely. A někteří páni dávají pro přiezeň kostely nehodným; a v tom bludu mnoho jest vládyk, ješto dávají kostely nestatečným přátelóm, jenž by nebyli hodni sviní pásti, neřku duší lidských. A někteří dávají z prosby pochlebné nebo pro jiné přiečiny nehodné... A někteří vetují aneb se zakládají o kostely takto řkúce: Oč platí, pane, že nedáš synu mému kostela? A pán die: Platí o padesát kop, že dám. A on die: Platí. A pán dí: Já dávám synu tvému kostel; dajž mi padesát kop!“⁸

Prvním chelčickým farářem, jehož mohl náš Petr osobně poznat, byl v letech 1377–1395 jakýsi Jan z blízkých Vodňan. Ale hned jeho nástupce byl zase šlechtic, podobně jako Janovi předchůdci, a to konkrétně Chval z Újezda. Pro místní obyvatele byl možná zajímavý i tím, že jeho rod držel několik blízkých statků a mezi nimi zvláště Újezd, podle něhož se nějaký čas psal a který je vzdálen pouhé dva kilometry na východ od Chelčic. Jeden z Chvalových příbuzných se na přelomu 14. a 15. století rychle vzmohl a získal do svého vlastnictví i Kozí Hrádek u Sezimova Ústí. To je ono sídlo, na němž v letech 1413–1414 pobýval u svých šlechtických ochránců Jan Hus. Pokud se tedy místní obyvatelé zajímali o betlémského kazatele a o vývoj jeho sporu s Římem, mohli získat u svého faráře potřebné informace takřka z první ruky. Nelze ani vyloučit, že jim tehdejší chelčický farář mohl dokonce zprostředkovat i samo setkání s Mistrem Janem – například ono, o kterém se Petr Chelčický zmiňuje v jednom ze svých raných spisů.

Chval z Újezda působil na chelčické faře skoro dvacet let. Po jeho smrti v roce 1414 ho v jeho úřadu vystřídal mladý Vojtěch z Donína. Také

on byl patrně zemanského původu. Rozhodně stranil husitské reformě a již v roce 1416 vynikl jako jeden z údajných iniciátorů či účastníků útoku na faru v nedaleké Heřmani.⁹ Byl proto pohnán před papežskou kurií, ale nemáme důvod se domnívat, že by této výzvy uposlechl. Pražský kronikář Vavřinec z Březové na něm oceňoval jeho oddanost boží pravdě a zejména to, že si i za prvních husitských bojů udržel odstup od radikálů. Charakterizoval ho jako muže, „který se bál Boha, nesouhlasil se žádnými úchytkami mimo přijímání z kalicha a hrozil se upalování a usmrcování od táborů“.¹⁰

Oddanost husitské věci se však stala Vojtěchovi brzy osudnou. Zažil ještě propuknutí bojů v jižních Čechách, vpád křížáckých vojsk do země a jejich postup na Prahu, ale již někdy počátkem léta 1420 ho zajal Hrzek z Tourového, zeman z tvrze ležící vlastně nedaleko od Chelčic, přibližně na půl cesty mezi Bavorovem a Helfenburkem.¹¹ Odvedl ho ještě s dalším husitským knězem do Českých Budějovic. Zde byli oba duchovní uvrženi do žaláře, a protože se odmítli vzdát své víry, byli poblíž města upáleni. Vavřinec z Březové, který nám o této události zachoval svědectví, zdůraznil Vojtěchovo mučednictví a jeho smrt doprovodil slovy: „Sláva Tobě, Hospodine, který bojícím se Tebe dáváš do konce vytrvati v pravdě a nebáti se žádných druhů trestu!“

Po Vojtěchově smrti zůstala chelčická fara řadu let neobsazena. Až v říjnu 1425 byl na zdejší místo jmenován katolický kněz Bušek, syn Blažejův z Klatov.¹² Nedokážeme dnes přesně postihnout příčiny tak dlouhé prodlevy, která se jistě výrazně projevila v životě obce, ale tou hlavní nepochybně byla mimořádně rozbouřená situace v celých jižních Čechách. Teprve v polovině dvacátých let, když se zdejší poměry začaly relativně uklidňovat, došlo k pokusu o obnovení katolické církevní správy v Chelčicích; sotva však můžeme předpokládat, že se tak stalo s větším úspěchem. V oblasti se dlouhodobě a pronikavě uplatňoval vliv konkurenčního husitského, zejména tábořského duchovenstva, jež bylo pevně zakotveno v blízkých královských městech Vodňanech a Písku. Navíc se Chelčičti jistě časem adaptovali na život bez vlastního faráře a nepochybně využívali možností, které jim mohlo poskytnout mobilní husitské kněžstvo.

Řada příslušníků chelčické farnosti, zejména někteří radikálnější smýšlející obyvatelé Chelčic a okolních vsí, byla touto vyhrcozenou situací dokonce tlačena k tomu, aby své duchovní a náboženské potřeby realizovala ve vlastní náboženské obci, které se dostalo jména bratři chelčičti. Podobně tomu bylo i jinde, zde však v jejím středu nestál kněz, ale pouhý

laik, jak k tomu někdy inklinovaly zejména radikálnější náboženské skupiny. Je samozřejmě jasné, že takovou osobností nemohl být kdokoli. Takový člověk se musel od svého okolí odlišovat a zejména ho musel zřetelně převyšovat – ať již svým osobním charismatem, vzděláním, inteligencí či původem, snad dokonce i majetkem, případně tím vším dohromady. A je nepochybné, že leccos z toho, co zde bylo právě řečeno, muselo charakterizovat i našeho záhadného Petra Chelčického.

Základní chronologické a sociální souřadnice Petrova života

Třebaže se informací o životě Petra Chelčického dochovalo neobyčejně málo, nemusí nás to v jistém smyslu příliš překvapovat. Mezi středověkými literáty se s podobnou situací setkáváme velmi často, ostatně velká část tehdejší produkce je dokonce zcela anonymní. Z českého prostředí lze například připomenout záhadné tvůrce tzv. Dalimilovy kroniky, Tkačlečka atd. Výjimkou nejsou ani četní autoři české traktátové literatury 15. století. Historikové se však odmitají smířit s tím, že by měl stejný osud postihnout i našeho Petra, a tak se svými výzkumy snaží tomuto nedostatku pomoci.

Hlavní příčinou jejich úsilí je samozřejmě přesvědčení o zcela mimořádném významu Petrova literárního odkazu. Odborníci se obvykle kloní k názoru, že ani Jan Hus či kterýkoli jiný z Petrových českých současníků nezanechal po sobě dílo, které by se mohlo svou myšlenkovou pronikavostí měřit s obdivuhodnými výtvory Chelčického, zejména s jeho pracemi vrcholnými. O to kurióznější je fakt, že existuje celá řada Petrových literárně činných současníků, do jejichž osudů nahlížíme mnohem snadněji, než se nám zatím daří u našeho záhadného myslitele. Leckdy nebývá problém dobrat se alespoň hrubých údajů o jejich životě, sledovat jejich kariéru atd. U Chelčického však při podobném úkolu stojíme často v rozpacích a se silícími pocity nejistoty.

Přesto nám dosavadní znalosti přece jen dovoluji alespoň trochu rozjasnit jeho lidské kontury, většinou zřejmě nadobro ukryté v temnotách dávných staletí. Je přitom pochopitelné, že za tuto naši snahu také něčím platíme. Chceme-li spatřit za Petrovým pozoruhodným dílem i náznak lidského profilu jeho autora, musíme se většinou spokojit s tím, že kráčíme nejistou cestou pouhých hypotéz. Jakou jinou cestu si však můžeme

zvolit, když nesporných údajů o hrdinovi této knihy je tak nepatrně, že jinudy se k našemu cíli jít ani nedá?

Jednou z klíčových otázek Petrova života je samozřejmě problém jeho základních životních dat. Je asi zbytečné opakovat, že neznáme přesné datum ani místo jeho narození či úmrtí. Snad lze ale přibližnou odpověď aspoň vytušit. Můžeme se opřít o spolehlivá datování některých Petrových traktátů a o několik zmínek, které jejich autor o sobě utrousil nebo které zanechali jeho současníci.

Podívejme se nejprve na otázku jeho narození. V jednom ze svých nejznámějších spisů, v Replce proti Rokycanovi, Chelčický naznačil, že svá díla začal psát poměrně pozdě: „... přieliš daleko stojím nazad za jinými, pozdě počínaje ...“.¹³ Jeho nejstarší přesně datovatelný traktát přitom pochází z roku 1421. Nezdá se proto, že by se narodil kolem roku 1390, jak uvádí většina dosavadních odborníků. V tom případě by se totiž pustil do intenzivní literární činnosti nejpozději zhruba třicetiletý, což nevybočuje z úzu běžného mezi tehdejšími předními intelektuály. Rovněž nejstarší známá díla nejvýznamnějších Petrových současníků – Husa, Jakoubka, Příbrama a Rokycany – vznikla v době, kdy jejich autoři již dovršili třicet let svého života. Chelčického výrok však patrně naznačuje, že samotářský myslitel z jižních Čech usedl k psaní svých traktátů v pozdějším věku, než bylo tehdy běžné.

Tento argument není jediným důvodem, proč bychom měli předpokládat dřívější narození Chelčického. Nezapomínejme rovněž, že Petr ani nevystudoval univerzitu, a tak jeho cesta k psaní teologických traktátů musela být zcela určitě klopotnější a časově náročnější, než jakou prošli jeho šťastnější kolegové, kteří se s podobnými záležitostmi mohli seznamovat na vysokém učení v Praze. I proto by bylo jenom logické, kdyby Petr vstoupil na pole písemného teologického diskursu ve vyšším věku než právě zmínění špičkoví absolventi pražské univerzity. Na druhé straně se však zdá být vyloučeno, že by mohl být například vrstevníkem Husovým a že by se narodil již kolem roku 1370. V tom případě by se dožil mimořádně vysokého věku, a také si lze jen stěží představit, že by kupříkladu svůj raný traktát O boji duchovním psal teprve ve svých padesáti letech. Proto je asi třeba uvažovat o nějakém kompromisním řešení. Jestliže je rok 1370 pro jeho narození příliš časný a rok 1390 naopak příliš pozdní, automaticky se nám vnucuje doba kolem roku 1380 jako nejpravděpodobnější datum Petrova narození. Podle toho můžeme předpokládat, že náš myslitel byl asi o půl generace mladší než Hus.

Nebyl by to samozřejmě Chelčický, aby nejasnosti nevládly také nad datem jeho smrti. S určitostí žil ještě v první polovině čtyřicátých let, kdy psal svou Síl' víry a kdy se údajně, alespoň podle pozdějších svědectví, vyjadřoval ke kutnohorskému hádání pražských mistrů s tábořskými kněžími, které se konalo v roce 1443.¹⁴ Před časem se dokonce uvažovalo o tom, že jedno jeho známé dílo vzniklo teprve kolem roku 1460. Obsahuje totiž zdánlivě jednoznačnou narážku na vznik Jednoty bratrské. Později se však zjistilo, že dané místo má úplně jiný smysl, než jaký mu byl dosud přikládán. Proto byl tento argument vyřazen z další diskuse.

Podle dnešních znalostí se tak vůbec poslední dochovaná připomínka Petrova života týká jeho setkání s některými členy náboženského kroužku seskupeného kolem bratra Řehoře. Je to ona pozoruhodná skupina věřících, z níž později vyrostla Jednota bratrská.¹⁵ Schůzka se nejspíš uskutečnila až někdy v padesátých letech. Zdá se, že Chelčický zemřel nedlouho po ní. Kdyby byl živ déle, zřejmě by nabyly jeho kontakty s Řehořem a možná i s dalšími členy jeho skupiny také písemné podoby. V tom případě by však bylo trochu překvapivé, kdyby se žádný z těchto dokladů neobjevil v mohutném souboru Akt Jednoty bratrské. V nich se sice vyskytují Petrovy pozdní práce, žádná z nich však není adresována Řehořovi ani jinému členu pozdější Jednoty. Proto můžeme důvodně předpokládat, že Chelčický zemřel nejspíše v padesátých letech 15. století. Tento závěr je o to pravděpodobnější, že již z roku 1461 pochází informace, která se nejspíš týká našeho myslitele a kde se o něm hovoří jako o mrtvém. Cenný údaj zaznamenaly obšírné katolické žaloby proti Janu Rokycanovi. Tyto výtky obviňují husitského arcibiskupa z toho, že chválí knihy obsahující výklady Nového zákona a sepsané obyčejnými laiky, a to i přesto, že jejich autoři zemřeli jako kacíři.¹⁶

Historikové se snažili Chelčického také nějak sociálně zařadit. Velmi dlouho panoval názor, že se jednalo o ševce. Toto tvrzení se objevilo nejprve v katolickém prostředí, zprvu snad jen jako určitá posměšná výtka. Na přelomu 15. a 16. století však již s ním pracoval jako s nespornou skutečností sám Jindřich Institoris, papežský inkvizitor a hlavní autor pověstného Kladiwa na čarodějnice. Od té doby se povědomí o ševcovství Petra Chelčického udrželo až do poloviny 19. století, kdy nový výzkum naznačil jeho mylnost. Zmíněné tvrzení ovšem nemusí být tak nesmyslné, jak se možná zdá. Ševci totiž opravdu patřili k těm představitelům městských řemesel, kteří jevili nejživější zájem o náboženské hloubání a o reformní myšlenky. Byli tak na konci středověku ostatně i vnímáni. Zdaleka to neplatí jen pro české prostředí; vzpomeňme si například na

norimberského Hanse Sachse. Náš Petr však zjevně nepatřil k městskému obyvatelstvu a jeho případná cesta k ševcovství by se tudíž musela ubírat jinými cestami. Snad by mohla něco naznačovat životní dráha bratra Řehoře, známého zakladatele Jednoty bratrské. Ten šel ve své snaze o křesťanský život tak daleko, že se sebe setřásl pýchu relativně urozeného původu, vzdal se šlechtického predikátu zděděného po otci a začal se zabývat krejčovstvím. Nemusi být proto zcela vyloučené, že by se z podobných, byť třeba jen okázale demonstrativních důvodů nemohl také Chelčický pokoušet o řemeslnou práci, například o šití bot.

Když byl v polovině 19. století opuštěn předpoklad o Petrově ševcovství, počaly se hledat nové odpovědi na otázku po jeho sociálním zařazení. Hypotéza, že Chelčický byl kněz, byla vyvrácena dříve, než se vůbec mohla výrazněji prosadit. Laictví jihočeského myslitele se v nastalé diskusi ukázalo být docela průkazné. Mnohem slibnějším a pravděpodobnějším se stal předpoklad, že jihočeský myslitel patřil mezi sedláky. Tento pokus byl na rozdíl od předchozích konečně solidněji založen na vlastním díle Chelčického, což mu zajistilo mnohem delší životnost. V jeho zdůvodňování hrály zvláštní roli zejména pasáže z Repliky proti Rokycanovi. V nejznámější z nich Petr uvádí ve zjevné narážce na sebe: „Protož udeři-liť sedlák z hlucha jako palicí, nepohybuješ se umění tvé ...“¹⁷ Takové ztotožňování sebe sama se sedlákem má však v křesťanském písemnictví dlouhou tradici, jejíž doklady můžeme nalézt již v raném středověku, ale i v dobách poměrně nedávných. Nemusi být tedy nutně odrazem skutečnosti. Sedláci představovali jednu z nejnižších a zároveň i nejopovrhovanějších vrstev středověké společnosti; dokonce i právě zmíněný Jan Rokycana vyzýval své posluchače, aby nepřestávali děkovat Bohu za to, že nejsou obyčejnými sedláky.¹⁸ Proto podobné sebeoznačení v tehdejších literárních pracích bývalo výrazem pokory a úcty autora k příslušnému adresátovi, vůči němuž se pisatel snažil dát najevo vědomí vlastní nedostatečnosti.

Sociální diferenciaci selského lidu byla ovšem v 15. století natolik hluboká, že historikové cítili rovněž potřebu odhadnout, do které z jeho vrstev Chelčický nejspíš patřil. Nechyběly hlasy označující ho za poddaného sedláka. Nebylo však jasné, jak by se obyčejný poddaný mohl vypracovat na tak vysokou odbornou úroveň a kde vůbec vzal čas na psaní svých četných spisů. Proto převážilo hledisko, že byl spíše svobodníkem. Tento předpoklad měl větší logiku. Svobodníci bývali docela majetní, nepodléhali žádné vrchnosti kromě krále a v jejich prostředí bychom si Chelčického dokázali představit mnohem lépe.

Ani zmíněná hypotéza však nepředstavuje poslední slovo historického výzkumu. Mezi odborníky se stále silněji prosazuje přesvědčení, že jihočeský myslitel nepatřil do žádné ze jmenovaných sociálních vrstev, ale že byl šlechticem. Uvedená možnost je bezesporu nejpravděpodobnější. Dodává Chelčickému potřebné majetkové zázemí, neproblematickou možnost dobrého vzdělání, třebaže nezavršeného univerzitním studiem, ale také určitou autoritu, která mu umožnila stýkat se s řadou předních duchovních své doby. A především konečně vysvětluje Petrovu nepochybnou znalost šlechtického prostředí, která v jeho díle vystupuje zjevně na povrch.

Ale i šlechta první poloviny 15. století byla bohatě strukturována. Chelčický jistě nepatřil k předním a významnějším rodům; to by bylo už s ohledem na jeho sociální radikalismus opravdu šokující a navíc by se mu sotva podařilo ukrýt se do takové anonymity, v níž ho dnes nacházíme. Spíše mu náleželo místo na nejnižších příčkách šlechtické hierarchie. Jeho záhadná osobnost se s největší pravděpodobností skrývala mezi početnými příslušníky nižší šlechty, tzv. vladyků a panošů.

Kdo to tedy byl? Známe místo jeho působení, tušíme jeho životní data, víme, v jaké společenské vrstvě ho máme nejspíš hledat; není tedy důvod, proč se nesnažit o odůvodněnou identifikaci. Podle jedné hypotézy pocházel náš Petr z rodu vladyků z Chelčic, kteří drželi části vsi ještě před příchodem bratří Hruůů. Ať však hledáme sebevíc, nenacházíme v řadách těchto drobných šlechticů nikoho, kdo by se jmenoval Petr, a nechce se věřit, že by se o nejpozoruhodnějším člena rodu nedochovala ani jediná zmínka. V inkriminovaném období nenacházíme mnoho Petrů ani mezi šlechtickými vlastníky okolních vsí. V druhé polovině 14. století sice drželi dva Petrové Truskovice a Libějovice, ale oba zemřeli příliš záhy, než aby mohli být totožní s naším hledaným myslitelem. Až třetí by mohl přicházet v úvahu. Patřilo mu drobné Záhoří, jež se rozkládalo hned v nejtěsnějším sousedství Chelčic. Než se však na něj zaměříme, zkusme se podívat, co se můžeme dozvědět o Petrově mládí z jeho vlastních spisů.

Zrod velkého myslitele

Jestliže již tedy tušíme základní chronologické a sociální souřadnice, v jejichž rámci se odvíjel Petrův život, můžeme postoupit dále a zkusit nahlédnout do osudů našeho myslitele ještě hlouběji. Bylo již řečeno, že Chelčický mluví o sobě velice málo, a to i ve srovnání s jinými svými současníky, například s Janem Husem. Zejména jeho dětství a mládí je pro

nás zahaleno takřka neproniknutelnou tmou. Nemusíme pochybovat o tom, že se v Petrově díle objevují skryté reflexe na nejstarší léta jeho života, zatím je však zpravidla nedokážeme identifikovat. Tím samozřejmě nemůže být řečeno, že nebudou rozpoznány ani později. O některých místech z jeho traktátů lze dokonce odhadnout již nyní, že jsou spoluutvářena dávnou vzpomínkou svého autora.

Platí to zejména o následující pasáži, která se objevuje v Petrově výkladu o biřmování: „Ale když nás jako rylův dřevěných několik set nastavějí podlé zdi kostelníe, i jde a jediné to říká biskup, jakť říekají, a dada poliček, nuž pryč rúče, jako by se mrchy dotekl. Ten nás jest potvrdil u vieře na žalost.“¹⁹ Pro lepší porozumění citované pasáži: ryl dřevěný znamená ve staré češtině plastiku, sochu ze dřeva, dřevěného panáka. Chelčický se svým přirovnáním snažil zdůraznit formálnost a vyprázdněnost celého obřadu, v němž není přítomno nic duchovního. Ani poliček, který dostal Petr a jeho malí vrstevníci, by nás neměl překvapovat; toto gesto bývalo dlouho obligátní součástí biřmovacího rituálu.

Petrova vzpomínka na biřmování nás přivádí k podstatnější otázce jeho víry a vyprávění jeho názorů. Předpoklad o tom, že vyrůstal v nějaké sektářské rodině, byl již dávno opuštěn. Stále se však uvažuje o tom, že ho silně zasáhl vliv některé z menších sektářských skupin, aniž by však bylo možno s určitostí stanovit, kdy a jak se tak stalo.

Odpověď na právě nadhozenou otázku je o to obtížnější, že proces zformování Chelčického názorů je pro nás stále velkou neznámou. Již ve svých raných dílech před nás Petr předstupuje s velmi svérázným a velmi vyhraněným pohledem na svět kolem sebe. Jak v něm však tento pohled uzrál? Nevíme. Protože známe o Chelčickém tak málo a on sám začal psát poměrně pozdě, nemůžeme ani sledovat proces formování jeho názorů v klíčovém okamžiku jejich zrodu, jak je to možné například u Husa či Luthera.

Petrův názorový svět v mnohém připomíná myšlenky valdenských, takže je nasnadě domněnka, že byl jimi ovlivněn. Valdenství je jednou z nejpozoruhodnějších středověkých herezí. Svůj původ odvozuje od bohatého lyonského měšťana Petra Valdese, který na sklonku 12. století opustil svoji živnost i rodinu, rozdal majetek chudým a vydal se hlásat dobrovolnou chudobu. Spolu se svými stoupenci šířil znalost bible, požadoval návrat k apoštolskému životu a kritizoval oficiální církev. Ačkoli valdenskému učení již není přičítána taková specifická jedinečnost jako dříve, tradičně bývá mezi jeho charakteristické rysy řazeno odmítání farní soustavy, ale i přísahy, války a trestu smrti stejně jako zavrhování uctívání obrazů a svatých či popírání existence očístce.

Přes tvrdou perzekuci se toto hnutí rychle šířilo po zemích západní a střední Evropy. Počátkem 14. století proniklo spolu s německými kolonisty i do Čech a dosáhlo zde takového ohlasu, že papež v roce 1340 vyhlásil proti zdejším heretikům křížové tažení. Do jeho čela se postavil Oldřich z Hradce, neboť většina stoupenců pronásledovaného kacířství obývala jihovýchodní oblasti Čech, kde se rozkládaly jeho statky. V plném proudu byla i inkvizice; uvažované počty upálených a vyslýchanych se řádově pohybují v rovině stovek a tisíců. Na jejich základě byl dokonce formulován předpoklad, že v množství obětí překonaly jižní Čechy i nechvalně proslulé působení inkvizitora Bernarda Gui v jižní Francii ve 13. století.²⁰

I když valdenský vliv u nás zasáhl v první polovině 14. století převážně německy mluvící obyvatelstvo a téměř úplně zkolaboval pod brutálními údery mimořádně výkonné inkvizice, objevují se náznaky skutečnosti, že se valdenství šířilo v Čechách i dále. Ačkoli zde téměř nevystupovalo ze své skrytosti, zůstávalo povědomí o něm stále živé a lze ho předpokládat i na samotném Vodňansku. Například na počátku 15. století se touto herezí důkladně zabýval ve své postile kanovník Johlín z Vodňan, farář kostela sv. Václava na pražském Zderaze.²¹ Něco ze svých vědomostí možná načerpal již v rodném kraji, neboť byl shodou okolností synem a vnukem jakýchsi usvědčených a odsouzených kacířů. Johlín varoval před novým nástupem valdenství, jemuž otevírá cestu aktivita reformních kazatelů. Svým způsobem měl pravdu; v reformním hnutí se začaly prosazovat myšlenky, které byly již dříve zdomácněny ve valdenském prostředí. Mimořádnou vstřícnost vůči nim projevila zvláště pražská škola U černé růže, v níž po roce 1410 působili reformní učenci německého původu a kde v tomto směru vynikl zejména Mikuláš z Drážďan, pokládáný některými odborníky i za hlavního iniciátora husitského podávání svátosti oltární pod obojí způsobou.

Chelčický však patrně vyrůstal v prostředí, lze-li to tak říci, katolicky pravověrném, žijícím v respektu k tradiční autoritě papeže a církve. Tuto úctu ze sebe setřásl až někdy v dospělosti. Tak zřejmě můžeme rozumět jedné jeho poznámce o hlavě katolické církve, s níž se setkáváme v traktátu O boji duchovním: „A takový jeho (tj. Krista) oděv poctivý můžeme spatřiti na tom, jenž jest nazván člověk hříecha, syn zatracenie. Kterak se jest ďábel oděl v něho a jeho také oděl v své rúcho, a my naň hlediece nemněli jsme, by to byl největší Antikrist na římské stolici! Ale když jest odkryt a čepici poctivú snichu s něho, tak spatřichme, že to není buoh zemský, ale Antikrist přikrytý!“²² O šokující přesvědčivosti dobového ztotožnění papeže s Antikristem Petr hovoří jako o kolektivním zážitku,